

GINTARĖ JUDŽENTYTĖ
Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ KALBOS VIETOS PRIEVEIKSMIŲ SEMANTINIŲ TYRIMŲ APŽVALGA

I. Vietosrieveiksmių semantiniai tyrimai pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose (iki pirmosios lietuvių kalbos mokslinės gramatikos)

§ 1. Semantiniai lietuvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimai prasidėjo XVII a., kai 1653 m. išspausdintoje pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje „Grammatica Litvanica“ (toliau – PLKG¹) Danielius Kleinas vietosrieveiksmius suskirstė į keturias semantines grupes (Kruopas, red. 1957: 230):

1. *In Loco*;
2. *De Loco*;
3. *Per Locum*;
4. *Ad Locum*.

Be vietosrieveiksmių, D. Kleinas skyrė dar 16 grupių: 1) laiko; 2) kiekybės; 3) kokybės ir panašumo; 4) smulkinimo ir išskyrimo; 5) atskyrimo; 6) nuolaidos; 7) sustiprinimo ir neigimo; 8) parodymo; 9) norėjimo; 10) raginimo; 11) klausimo; 12) abejojimo; 13) išėities; 14) eilės; 15) palyginimo; 16) nutylėjimo (žr. Kruopas, red. 1957: 506–507). Kaip rodo skaičius, D. Kleinas lietuvių kalbosrieveiksmio semantikai skyrė ypač didelį dėmesį. Kita vertus, šį skirstymą jis galėjo atlikti remdamasis tradicinėmis lotynų kalbos gramatikomis².

Įvardijęsrieveiksmį kaip nekaitomą, arba pastovųjį, arba nelinksniuojamąjį žodį (Kruopas, red. 1957: 505) (išsamesnės apibrėžties nėra), D. Kleinas priskyrė jį grupei, kurią sudaro prielinksnis, jungtukas ir jaustukas (žr. ten pat). Turint omenyje tai, kad D. Kleinas tikriausiai neturėjo jokių griežtų kalbos dalių skyrimo kriterijų, reikėtų vertintirieveiksmio, kaip kalbos dalies, skyrimą apskritai.

Paragrafo pradžioje minėta, kad vietosrieveiksmius D. Kleinas suskirstė į keturias grupes (Kruopas, red. 1957: 506):

1. vietosrieveiksmiai, reiškiantys ‘vietoje’;
2. vietosrieveiksmiai, reiškiantys ‘iš vietos’;
3. vietosrieveiksmiai, reiškiantys ‘per vietą’;
4. vietosrieveiksmiai, reiškiantys ‘į vietą’.

Kiekviena iš jų gramatikoje iliustruota pavyzdžiais: pirmajai grupei priskiriami žodžiai *tenai, kitur, kur, kame* ir t. t., antrajai – *isz kur?* Rašydamas apie trečiąją grupę autorius teigia, kad šiam semantiniam skyriui priklausantys vietosrieveiksmiai yra išreiškiami ištisa fraze, pvz., *niekatru daiktu*. Ketvirtoji grupė gausiausia, pvz.: *kitur, kur?, laukan, tolyn, niekur, widun* ir t. t. (Kruopas, red. 1957: 506).

Daugelis iš sąrašuose pateiktų vietosrieveiksmių vartojami dabartinėje lietuvių kalboje, pavyzdžiui, *čia, kur, kitur, žemyn, aukštyn* ir kt., tačiau gramatikoje yra žodžių, kurie šiais laikais nebevartojami, pvz.: *namopri, kur jeng* ir kt. Diskutuoti būtų galima dėl vietosrieveiksmio *namūsna*: įdomu, ar ši senoji daugiskaitos iliatyvo forma tuo laiku jau buvo suprieveiksmėjusi. Ši abejonė suponuoja vieną iš atlikto semantinio tyrimo trūkumų – konteksto stoką: be kontekstų labai sunku spręsti, ar pateiktieji žodžiai tikrai yra vietosrieveiksmiai (dar plg. *niekatru daiktu*).

Kita vertus, dėmesys atkreiptinas į D. Kleino tikslumą – į semantines vietosrieveiksmių grupes nepateko dalelytės, jungtukai, jaustukai ir pan.

Iš visų grupių išsiskiria trečioji – *Vietosrieveiksmiai, reiškiantys 'per vietą'*. Kaip leidžia suprasti pateiktieji pavyzdžiai, kalbamieji žodžiai išreiškia vietą, per kurią / kuria vyksta veiksmas, žymi vietą, kuria vyksta slinktis. Turint omenyje autoriaus žodžius, kad grupei priskiriamos tik frazės, įdomu būtų sužinoti, kodėl tarp pavyzdžių yra vietosrieveiksmis *tiefog / tiefogie*. Be to, dėl šiorieveiksmio kyla ir daugiau dvejonių – ar jis tikrai reiškia 'per vietą'.

Iš to, kas pasakyta apie PLKG pateiktus semantinius vietosrieveiksmio tyrimus, galima daryti išvadą, kad D. Kleino užmojis pateikti bendrą vietosrieveiksmio reikšmių paveikslą negali būti labai kritikuojamas – tai pirmoji lietuvių kalbos vietosrieveiksmio semantinė klasifikacija lietuvių kalbotyroje.

§ 2. Daug mažesnis dėmesys vietosrieveiksmiui, palyginti su PLKG, buvo skirtas Kristupo Sapūno gramatikoje „Compendium Grammaticae Lithvanicae“, 1673 m. išleistoje Teofilio Šulco vardu. Pastarojoje apie vietosrieveiksmius rašoma taip: „Šierieveiksmiai reiškia: 1) vietoje; 2) į vietą, prie vietos; 3) iš vietos“ (Stundžia, red. 1997: 189–191). Iš to, kas pateikiama, matyti, kad gramatikos autorius atsisakė semantinės grupės 'per vietą'. Remiantis pateiktais faktais, galima spėti, kad Kristupo Sapūno gramatikoje remtasi kita lotynų kalbos gramatika (palyginti su PLKG) arba sąmoningai išbraukta viena grupė, pavyzdžiui, neradus tinkamų lietuvių kalbos žodžių. Kita vertus, atsisakymo prielaida daroma remiantis gramatikos išspausdinimo data. Turint omenyje, kad leidimą spausdinti

savo darbą Sapūnas buvo gavęs jau 1651 m. (Stundžia, red. 1997: 10), dar nepasirodžius PLKG, sunku pasakyti, ar tai jo autorinis darbas, ar pataisytas perskaičius Kleino gramatiką.

§ 3. XVIII a. vietosrieveiksmių (apskritairieveiksmio) tyrimai visiškai nesiskyrė nuo XVII a. padėtų šios srities pamatų.

1730 m. vokiečių kalba Halėje išleistos F. V. Hako gramatikos „Anhang einer kurzgefassten Litthauischen Grammatik“ trečiojoje dalyje *Apie nekaitomąsias dalis* (lot. *Von den Particulis*) vietosrieveiksmiai, kaip ir D. Kleino gramatikoje, suskirstyti į keturias semantines grupes³: 1) buvimą vietoje (lot. *in Loco*); 2) iš vietos (lot. *de Loco*); 3) per vietą (lot. *per Locum*); 4) į vietą (lot. *ad Locum*) (Haack 1730: 322–323).

2012 m. išleistame kritiniame Hako žodyno ir gramatikos leidime, 776 psl. esančiose išnašose, pateikiami PLKG pavyzdžiai (Zubaitienė, red. 2012), iš kurių galima spręsti, kad F. V. Hakas vietosrieveiksmių skyrelius, palyginti su XVII a. gramatikomis, konkrečiai – su PLKG, atnaujino vos keliais žodžiais: prie pirmosios grupės jis pridėjo vietosrieveiksmius *arti, prieß, prießais, weik czia weik te*, ir neįrašė Danieliaus Kleino sąrašė esančio *kurgi*; tarp antrosios grupės pavyzdžių Hakas įrašė *iß aukßto*; trečiosios grupės pavyzdžių sąrašas visiškai nesiskiria nuo PLKG Danieliaus Kleino pateikiamo sąrašo; ketvirtoji semantinė grupė skiriasi labiausiai: išbraukti *kitur, niekur, dangun, namûp, namûfna, namopri*, įtraukti *atgalios*⁴, *katrul, ténjau* (Zubaitienė, red. 2012: 776; dar žr. Zubaitienė, red. 2012, 2: 116). Tai vieninteliai, tačiau visiškai nesemantiniai skirtumai.

§ 4. Dar viena žymi XVIII a. gramatika – 1747 m. taip pat vokiečių kalba išleista Povilo Ruigio „Anfangsgründe einer litauischen Grammatik“. Palyginti su XVII a. išleistomis ir Hako gramatika, šioje naujų duomenų nepateikiama. Prieveiksmio skyrius pradedamas beveik tokiais pačiais žodžiais kaip Hako gramatikoje, todėl visiškai nenuostabu, kad vietosrieveiksmiai, kaip ir anksčiau, skiriami į keturias grupes: „1) in Loco; 2) de Loco 3) per Locum; 4) ad Locum“ (Ruhig 1747: 116–117).

Dėmesys atkreiptinas į tai, kad P. Ruigio semantines grupes iliustruojančių vietosrieveiksmių sąrašas beveik nesiskiria nuo D. Kleino ir F. V. Hako sąrašų. Skirtumas tik tas, kad greta lietuviškų žodžių pateikiamas vertimas į vokiečių kalbą (žr. ten pat). Iš to, kas pasakyta, matyti, kad Ruigys rėmėsi Hako gramatika. Kadangi Hakas naudojo PLKG, nenuostabu, kad visų šių trijų gramatikų sąrašai sutampa.

§ 5. 1791 m. Karaliaučiuje buvo išleista vokiškai parašyta G. Ostermeyerio lietuvių kalbos gramatika „Neue Litauische Grammatik“.

Be to, kad autorius savo knygoje pateikia šiek tiek įdomesnių vietosrieveiksmių⁵, pvz., *wienatrûl* (į vieną pusę) (Ostermeyer 1791: 113–114), kalbamoji gramatika nėra originali: joje pateikiami tie patys semantiniai vietosrieveiksmių skyreliai.

§ 6. Niekuo nesiskiria K. G. Milkaus parengtoje gramatikoje „Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre“ (1800) pateikiamas semantinis vietosrieveiksmių skirstymas: „1) in Loco; 2) de loco 3) per Locum; 4) ad Locum“ (Milkus 1800: 148). Kaip nurodyta tituliniam puslapyje, savo gramatikos pagrindu K. G. Milkus ėmė P. F. Ruigio gramatiką. Nors autorius teigia, kad jo gramatika, palyginti su Milkaus gramatika, yra labai papildyta, vietosrieveiksmių skyrius to nepatvirtina.

§ 7. Iš to, kas pasakyta šiame skyriuje, matyti, kad XVII–XVIII a., t. y. per du šimtus metų, lietuvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimai visiškai nesikeitė: PLKG įtaka buvo jaučiama iki pat XIX a. Kitais žodžiais tariant, užtenka atsiversti vieną iš išvardytų gramatikų ir bus aišku, kaip lietuvių kalbos vietosrieveiksmių semantika buvo apibūdinama beveik du šimtmečius.

II. Vietosrieveiksmių semantiniai tyrimai XIX a. gramatikose

§ 8. 1856 m. Prahoje vokiečių kalba išleista pirmoji mokslinė lietuvių kalbos gramatika „Litauische Grammatik“. Jos autorius buvo Prahos ir Jenos universitetų profesorius, vienas iš lyginamosios kalbotyros kūrėjų Augustas Šleicheris.

Įvadinėje gramatikos dalyje pateikiama bendrųjų duomenų apie Lietuvą, lietuvių kalbą ir jos istoriją. Kituose skyriuose plačiai aptariama lietuvių kalbos fonetika, akcentologija, žodžių daryba ir kaityba. Sintaksei skiriamas kiek mažesnis dėmesys.

Vietosrieveiksmiai pirmojoje mokslinėje lietuvių kalbos gramatikoje, galima sakyti, visiškai neskiriami ir neaptariami. Skyrelyje *Adverbia* (§ 99) Augustas Šleicheris tiesiog atkreipia dėmesį įrieveiksmio darybą, laipsniavimą ir kilmę (Schleicher 1856: 218–221). Pavyzdžiui, jei žodis yra *a* kamieno, tai iš jo padaromirieveiksmiai su galūne *-ai*, o jei žodis yra *ja* kamieno – su galūnei *-ei* (Schleicher 1856: 218). Toliau autorius pastebi, kadrieveiksmių aukštesnysis laipsnis yra sudaromas su galūne *-jaus*, o aukščiausiasis – su *-jausei* (Schleicher 1856: 219). Kituose paragrafuose A. Šleicheris aiškina kai kurių kitųrieveiksmių darybą, pavyzdžiui, jie gali būti sudaryti iš įvardinės šaknies ir įvairių galūnių, *-p*, *-ur* ir kt. (Schleicher 1856: 220–221). Tarp kalbamąją darybą iliustruojančių pavyzdžių pateikiama gana daug vietosrieveiksmių, pvz.: *visur*, *kìtur*, *kàsžkur* ir t. t. (žr. ten pat).

Tiesa, kadangi Šleicheris kaip kalbos dalį skiria irrieveiksmį, jo apibrėžtį gramatikoje galima rasti: „Adverbia – die nicht declinierbaren und nicht conjugierbaren

bestandteile der Sprache – sind ursprünglich ebenfalls flexionsformen, demnach geht die Sprache auf in nomina (substantiva, adjectiva, *) pronomina und verba“ (Schleicher 1856: 90). Kaip matyti iš pateikto paaiškinimo,rieveiskmio semantika autoriaus liko nepaminėta, todėl visiškai suprantama, kad toliau gramatikoje vietosrieveiskmis atskirai neaptariamas. Šleicheris didesnę dėmesį skyrėrieveiskmių darybai – ne jų semantikai.

§ 9. Labai panašiairieveiskmis nagrinėjamas kitoje XIX a. gramatikoje. 1876 metais Halėje išleista dar viena lietuvių kalbos gramatika vokiečių kalba „Grammatik der littauischen Sprache“, iki J. Jablonskio laikyta išsamiausiu veikalu, skirtu lietuvių kalbai. Jos autorius Frydrichas Kuršaitis.

F. Kuršaitisrieveiskmį kaip kalbos dalį išskiria, tačiau didesnio dėmesio jam neskiria, kaip ir A. Šleicheris. Prieveiskmis aptariamas keliose vietose: skyriuje apie būdvardį *Prieveiskmių dariniai* (vok. *Adverbialbildungen*) (§ 792–800), skyriuje *Būdvardžių ir prieveiskmių vartojimo tarminiai skirtumai* (vok. *Dialektische Verschieden bei dem Gebrauch der Adjectiva u. Adverbia*) (§ 952–959), skyriuje *Prieveiskmių kirčiavimas* (vok. *Betonung der Adverbia*) (§ 968–977); skyrelyje *Prieveiskmiai* (vok. *Adverbien*) (§ 1422–1427), prisišliejusiame prie skyriaus *Veiksmažodžių papildymai*; skyrelyje *Būdvardžiai su prieveiskmiais* (vok. *Durch Adverbien*) (§ 1528).

Pirmajame iš paminėtų skyrių teigiama, kadrieveiskmių daryba čia aptartina tik todėl, kad jie sudaromi iš atitinkamo linksniavimo tipo būdvardžių pridedant tam tikras linksnių priesagas (§ 792). Toliau rašoma, kad iš kiekvieno būdvardžio, taip pat iš kai kurių dalyvių galima darytirieveiskmius. Teigiama, kadrieveiskmių galūnės *-ai*, *-iai* arba *-ei* siekiant jas skirti nuo vienodai skambančių daiktavardžių ir būdvardžių linksnių galūnių paprastai rašomos *-ay*, *-iay*, *-ey*, taigi *geray*, *faldcžiaufiay* ir t. t. (§ 793–794).

Vėliau pateikiamas ypatingas lietuvių kalbos tarmių sąrašas, aptariamasrieveiskmių kirčiavimas (§ 968–977) irrieveiskmiai apskritai. Pavyzdžiui, skyrelyje *Prieveiskmiai* (§ 1422–1427) rašoma, kad kai veiksmažodis papildomai apibūdinamasrieveiskmiais, dažnai riba tarp daiktavardžių skirtingų linksnių irrieveiskmių sunkiai pastebima, nes patysrieveiskmiai yra ne kas kita kaip suprieveiskmėję daiktavardžių linksniai, pvz.: *laukè* ‘draußen’ yra daiktavardžio *laũkas* ‘Feld’, lokatyvas, taigi *laukè* pažodžiui reiškia ‘im Felde’ (§ 1451).

F. Kuršaitis rašo tik apie atskirasrieveiskmių reikšmes, pavyzdžiui, jis teigia, kad vienirieveiskmiai turi neigimo reikšmę – paneigia žodį, prieš kurį eina (§ 991) ir t. t.

Kai kuriuosrieveiskmius nagrinėja plačiau aprašydamas jų koreliaciją, pvz., *wifur* ‘allenthalben’ koreliuoja su *niẽkur* ‘nirgend’ (§ 994). Žinoma, labai svarbu, kad gramatikos

autorius pastebi tokius reiškinius, tačiau tai tik pavieniai atvejai. Perskaičius paminėtus skyrelius, lieka neaišku, į kokias semantines grupesrieveksmiai skirstytini apskritai, kokias jie turi reikšmes. Tas pats pasakytina apie analogiškas A. Šleicherio gramatikos dalis.

§ 10. Palyginti su XVII, o ypač su XVIII a. gramatikomis, XIX a. gramatikose akivaizdžiai nebeieškoma universalijų ir loginių struktūrų. Abu autoriai bando remtis istorizmais, aiškina įvairių lietuvių kalbos faktų, tarp jų irrieveksmių, kilmę, lietuvių kalbos pavyzdžius lygina su vokiečių kalbos pavyzdžiais. Dėl išvardytų priežasčių skaitant abi gramatikas labai sunku suvoktirieveksmio ir vietosrieveksmio santykį. Taip pat lieka neaišku, kąrieveksmis ir vietosrieveksmis reiškia apskritai – dažniausiai aprašomos tik atskirų pavyzdžių reikšmės. Vietosrieveksmio semantika abiejų autorių darbuose išsklaidyta po kelis skyrelius: kai kuriuose iš jų aprašomos reikšmės, kai kuriuose – kilmė, kituose – kirčiavimas ir t. t.

Kita vertus, kalbamosios gramatikos visiškai neišsiskyrė iš bendro XIX a. lingvistikos konteksto – šis šimtmetis žinomas kaip istorinio lyginamosios istorinės gramatikos amžius.

III. Lietuvių kalbos vietosrieveksmių semantiniai tyrimai XX a. gramatikose

§ 11. Lietuvių kalbos vietosrieveksmių semantinių tyrimų pradžia galima laikyti 1901-uosius, kai Tilžėje buvo išleista pirmoji norminė lietuvių kalbos gramatika „Lietuviškos kalbos gramatika“, pasirašyta Petro Kriaušaičio slapyvardžiu. Didžiąją gramatikos dalį sudaro morfologija (*Kalbos dalys*), greta yra kiti skyriai: *Kirtis*, *Garsai ir skiemens*, *Keli sintaksio įstatymai*, *Gramatikos rašyba* (Kriaušaitis 1901). Gramatikoje apibrėžtas lietuvių bendrinės kalbos ir tarmių santykis, bendrinės kalbos pamatu įtvirtinta vakarų aukštaičių kauniškių tarmė.

Teorinių apibrėžčių ir apibendrinimų gramatikoje nedaug: daugiausia konstatuojami faktai ir pateikiama vartojimo pavyzdžių. Prieveksmiams skirtas skyrelis *Prieveksmis (Adverbium)*⁶ (Kriaušaitis 1901: 55–58) taip pat neišsiskiria iš bendro konteksto. Palyginti su anksčiau išleistomis gramatikomis, šioje pirmą kartą pateikiamas lietuviškasrieveksmio apibrėžimas: „Nelankstomuosius žodžius, kurie reiškia veiksmo ir stovio ypatybę arba tiesiog paaiškina sakinio tarinį, nurodydami, *kaip – kada – kur – kodėl* yra atliekamas veiksmas, vadinamerieveksmiais“ (Kriaušaitis 1901: 55).

Žiūrint įrieveksmio sąvoką būtų galima tikėtis, kad gramatikos autorius remdamasis bent jau užrašytais klausimais suskirstys visus lietuvių kalbosrieveksmius, pavyzdžiui, į būdorieveksmius, laikorieveksmius, vietosrieveksmius ir priežasties

prieveksmius. Deja, autorius šio darbo nesiima. Tiesą pasakius, prieveksmių semantikai dėmesio beveik neskiriama⁷, daugelį dalykų paliekama suprasti skaitytojui: „Čia męs surashome nemaža pavyzdžių su dažniausiaiis vartojamais šitos rūšies prieveksmiais, neskirstydami pačių prieveksmių ypatingas krūvelės“⁸ (Kriaušaitis 1901: 56).

Vadinamosios „ypatingosios krūvelės“ tikriausiai yra suskirstytos kažkoku pagrindu, tačiau jis lieka nežinomas. Kartais galima bandyti spėti, pavyzdžiui, kad *a* grupei priskiriami pavyzdžiai dažniausiai yra įvardinės kilmės (žr. ten pat). Be to, beveik visi turi semą 'klausiamasis' (pavyzdžiui, *kur*, *kame*, *kodėl*, išskyrus, *Man koktu*). Tarp jų yra keletas vietos prieveksmių, pvz.: *K a m e (wo) pipirai auga?*; *K a t r u l (= *katrur, į katrą pusę) kreipsi laivelį?*

Antrosios grupės, *b* grupės, pavyzdžiai, atrodo, sąsajų neturi, tačiau vietos prieveksmių tarp jų gana nemažai, pvz.: *K a ž i n k u r j i s p r a p u o l ė*; *V i s u r g r a ž u, b e t k i t u r, s v e t u r n e r a m u* (Kriaušaitis 1901: 56).

C ir *e* grupės aiškiausios: pirmajai priskiriami laiko prieveksmiai (atsako į klausimą *kada?*), antrajai – būdo (atsako į klausimą *kaip?*) (Kriaušaitis 1901: 56–57).

Semantinė *d* ir *g* grupių motyvacija skaitytojui gali likti neaiški: tam tikrų bendrybių tarp vienu ar kitu prieveksmių įžiūrėti galima, tačiau visumos vaizdas, į kurį įsilieja ir vietos prieveksmiai, pvz.: *d) e i k a r t y n, v a i k a i l a u k e, n a m o l e i v a ž i a v o m e* ir t. t.; *g) a b y š a l i a i (a b y p u s i a i) b u v o p r i m ė t y t a*, lieka neaiškus.

Iš to, kas parašyta, galima spėti, kad gramatikos autorius nesirėmė klasikinėmis gramatikomis, palyginti su pirmosiomis lietuvių kalbos gramatikomis, kuriose vietos prieveksmiai pagal reikšmę buvo skiriami dažniausiai į keturias grupes. Kitaip vietos prieveksmių reikšmių neskyrimą būtų sunku suprasti.

§ 12. 1911 m. Kazimieras Būga spaudai parengė ir lietuviškai išleido Kazimiero Jauniaus mokslinę lietuvių kalbos gramatiką „Lietuvjų kalbos gramatika“. Joje pateikiama duomenų apie lietuvių kalbos kirčiavimą, linksniavimo paradigmas ir kt.

Greta kitų kalbos dalių K. Jaunius aptaria prieveksmį. Šiai kalbos daliai autorius skiria net du skyrelius: *Prieveksmjai 'adverbiai'* (Jaunius 1911: 88–91) ir *Prieveksmjų laipsniavimas* (Jaunius 1911: 91–92). Pirmajame skyrelyje K. Jaunius kalba tik apie prieveksmių darybą ir aiškina, kaip jie daromi kitose kalbose bei lietuvių kalboje nuo senų senovės. Antrajame skyrelyje autorius aprašo prieveksmių laipsnius. Apie prieveksmio reikšmes nėra kalbama, taigi vietos prieveksmio sąvokos nurodytuose puslapiuose rasti nepavyks.

§ 13. 1922 m. pasirodė dar viena J. Jablonskio gramatika. „Lietuvių kalbos gramatika“ – svarbiausias autoriaus veikalas (antrasis 1919 m. išleistos gramatikos leidimas).

Kalbamasis darbas yra aprašomasis, normatyvinio pobūdžio ir pirmiausia skirtas (kaip ir pirmoji autoriaus gramatika) mokyklai, todėl skaitant ją tikėtis išsamių semantinių vietosrieveiksmių tyrimų negalima. Žinoma, palyginti su pirmąja šio autoriaus gramatika ir kitomis iki 1922 m. išleistomis lietuvių kalbos gramatikomis,rieveiksmių skyriuje skirtumų randame.

Pirmiausia dėmesys atkreiptinas į tai, kad J. Jablonskis kiek plačiau apibrėžiarieveiksmį: „Prieveiksmis yra nekaitomas (nelinksniuojama ir neasmenuojama) kalbos dalis, kuri sakinyje eina aplinkybės žodžiu. Prieveiksmis atsako į klausimus: *kaip? kuriuo (koku) būdu? kiek? keliese? kada (kuomet)? kame? kur? iš kur? kodėl? kam* (kuriam tikslui)? *ko (kur)?*“ (Jablonskis 1957: 329). Tačiau semantinių vietosrieveiksmių tyrimo ir toliau reikia ieškoti atskirose įvairių paragrafų eilutėse ir tarp jų.

Nuoseklią vietosrieveiksmio apibrėžtį sudėlioti labai sunku. 331-ame puslapyje autorius pateikia vietosrieveiksmių pavyzdžių, o 332-ame puslapyje rašo, kad „pabrauktieji žodžiai čia eina daugiausia vietos aplinkybėmis“, „jie nebesurišti su tais žodžiais linksniškai“ (pavyzdžiui, *laukan* su *laukas*), „derinamojo pažyminio prie jų nebesakome“, „šitųrieveiksmių kai kuriais neatsakome nė į klausimą *kur?*“ (Jablonskis 1957: 332).

Dalis vietosrieveiksmių aptariama paragrafe *Įvardiniai prieveiksmiai* (§ 229) (1957: 333). J. Jablonskis aiškina, kad šiais vietosrieveiksmiais kažko klausama, arba kažkas parodoma, pažymima arba nepažymima (žr. ten pat). Daugelis pavyzdžių paimti iš pirmosios norminės lietuvių kalbos gramatikos (žr. ten pat).

§ 14. Išsamią gramatiką „Gramatyka języka litewskiego“ parašė lenkų kalbininkas Janas Otrebskis. Veikalas išleistas trimis tomis Lenkijos mokslų akademijos 1956 metais. Prieveiksmis nagrinėjamas trečiame tome „Nauka o formach“.

Kalbamojoje gramatikoje pirmą kartą lietuvių gramatikų istorijojerieveiksmiui skirta tiek daug vietos, be to, palyginti su XIX a. gramatikomis, jis aptariamas atskirai – ne greta kitų kalbos dalių. Skyriuje *Prieveiksmis* (lenk. *Przysłówek*) (Otrębski 1956: 282–308) J. Otrebskisrieveiksmius skirsto į keletą grupių:

1. Daiktavardinės kilmėsrieveiksmiai (lenk. *Przysłówki pochodzące od rzeczowników*) (1956: 283–289).
2. Būdvardinės kilmėsrieveiksmiai (lenk. *Przysłówki pochodzące od przymiotników*) (1956: 290–297).
3. Įvardinės kilmėsrieveiksmiai (lenk. *Przysłówki pochodzenia zaimkowego*) (1956: 297–301).

4. Skaitvardinės kilmėsrieveiksmiai (lenk. *Przysłówki pochodzące od liczebników*) (1956: 301–302).
5. Veiksmožodiniairieveiksmiai (lenk. *Przysłówki będące formami czasowników*) (1956: 302–304).
6. Rieveiksmių laipsniavimas (lenk. *Stopniowanie przysłówków*) (1956: 304–306).
7. Neigiamiejirieveiksmiai (lenk. *Negacje*) (1956: 306–307).

Iš to, kas pateikta, akivaizdžiai matyti, kad XIX a. pradėta diachroninių tyrimų tradicija tęsiama ir šioje gramatikoje: J. Otremskis rieveiksmius aptaria kilmės, ne semantikos požiūriu. Apie vietos rieveiksmius čia neužsimenama, o apie lietuvių kalbos vietos rieveiksmių reikšmes galima spręsti tik iš lenkiško jų vertimo.

Įdomus ir pats rieveiksmių skirstymas – beveik visos grupės nurodo, iš kokių kalbos dalių yra padaryti lietuvių kalbos rieveiksmiai, išskyrus paskutinę, kurios pavadinimas (*Neigiamieji rieveiksmiai*) labiau tiktų semantiniam skyreliui (grupelei) pavadinti.

§ 15. Didžiausia ir išsamiausia iš visų lietuvių kalbos gramatikų yra mokslinė aprašomoji tritomė „Lietuvių kalbos gramatika“ (1965–1976) (toliau – LKG), vadinama akademinė gramatika.

Pirmąjį tomą (1965) sudaro įvadas, fonetikos aprašas ir dalis morfologijos (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis ir įvardis), antrajame tome (1971) pateikiama likusi morfologijos dalis (veiksmožodis, rieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas ir ištiktukas), trečiasis tomas (1976) skirtas sintaksei (*Junginiai, Sakiniai*).

Rieveiksmiams skirtas skyrius, kaip nurodyta, yra antrajame gramatikos tome (425–538). Jį parengė Kazys Ulvydas.

Nuo kitų gramatikų LKG skiriasi tuo, kad joje pirmą kartą visapusiškai įvardyta, kas yra rieveiksmis: „Rieveiksmis yra nelinksniuojama ir neasmenuojama savarankiška kalbos dalis, reiškianti veiksmo, būsenos, ypatybės, o retkarčiais ir daikto kokybinį ar kiekybinį požymį ir įvairias veiksmo ar būsenos pasireiškimo aplinkybes (vietą, laiką, priežastį, tikslą ir kt.)“ (LKG 425).

Skyriaus autorius nurodo, kad pagal savo reikšmę rieveiksmiai yra labai įvairūs (tai matyti iš rieveiksmių apibrėžimo): būdo, vietos ir laiko, priežasties ir tikslo (LKG 429). Taigi vietos rieveiksmis yra nelinksniuojama ir neasmenuojama savarankiška kalbos dalis, reiškianti vietą.

Vietosrieveiksmiui gramatikoje skiriama net 11 puslapių (LKG 443–454). Skyriaus pradžioje teigiama, kad „Vietosrieveiksmiais pasakomi įvairūs vietos–erdvės santykiai“ (LKG 443). Vėliau atkreipiamas dėmesys, kad kartais reikšmės yra susipynusios, tačiau tam tikri reikšmių polinkiai yra bendresni (žr. ten pat).

Kituose skyriaus puslapiuose vietosrieveiksmiai skiriami į:

- 1) Vietosrieveiksmiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (esant slinkties veiksmažodžiams) į kurią einama, judama, slenkama. Jie atsako į klausimus kame?, kur?, į kur?, pvz.: *giliai, greta, kai kur* ir kt.
- 2) Vietosrieveiksmiai, rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas. Šierieveiksmiai atsako į klausimus: iš kur?, nuo kur?, pvz.: *nuo kažkur, iš aukštai, iš kažin kur* ir kt.
- 3) Vietosrieveiksmiai, žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas. Šierieveiksmiai atsako į klausimus: nuo kur?, nuo kurios vietos?, iki (ligi) kur?, iki (ligi) kurios vietos?, pvz.: *iki čia, iki kur, nuo čia* ir kt.
- 4) Vietosrieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį, linkmę. Šierieveiksmiai atsako į klausimus: kuria kryptimi (kur link)?, pvz.: *kairėn, oran, dievop, laukan, į čia* ir kt.
- 5) Užuomazgos tokių vietosrieveiksmių, kurie rodo kelią, pvz.: *padaktariui, kuriuo, tuo* ir kt.

704 paragrafe grįžtama prie vietosrieveiksmių daugiareikšmiškumo, teigiama, kad reikšmių susipynimas yra būdingas vietosrieveiksmių semantikos bruožas (LKG 451). Vietosrieveiksmio skyriaus autorius iliustruodamas daugiareikšmiškumą pateikia vietosrieveiksmių, vartojamų įvairiomis reikšmėmis, tačiau dažniausiai tai žodžiai, žymintys vietą, kur kas yra, vyksta, darosi, atsitinka, ir vietą, į kurią einama, judama, slenkama, pvz.: *t en klega* ir *eisime t en* (LKG 453).

Nors kalbamojoje gramatikoje pateikiama išsamiausia semantinė lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analizė, keletas klausimų skaitytojui gali kilti, pavyzdžiui: ar vietosrieveiksmių pavyzdžių sąrašai, pateikiami prie išskirtų grupių, yra baigtiniai?; ar pateiktieji vietosrieveiksmių sąrašai yra visas lietuvių kalbos vietosrieveiksmių inventorių? ir pan.

Pradėjus analizuoti pateiktąsias penkias semantines vietosrieveiksmių grupes, klausimų vis daugėja. Pasak autoriaus, pirmoji grupė lietuvių kalboje yra gausiausia. Pažvelgus į vietosrieveiksmių sąrašą ir iliustruojamuosius sakinius bei palyginus su kitomis keturiomis vietosrieveiksmių semantinėmis grupėmis, nesutikti būtų sunku. Kita vertus, būtent dėl šios grupės būtų galima labiausiai dvejoti.

Įprastai aprašant vietos raišką kalboje, įvardijama, kaip suprantama vieta, erdvė. Žmogaus mąstymas apie erdvę dažniausiai buvo suvokiamas kaip antropomorfinis: plokštumoms priklausančios erdvės koordinatės buvo pritaikytos prie mūsų kūnų, todėl pagrindinės mūsų plokštumos buvo ir yra laikomos: dešinė ir kairė, priekis ir užpakalis, viršus ir apačia (Miller, Johnson-Laird 1976, Lyons 1977 ir kt.). Pirmasis tai aprašė dar Aristotelis, teigdamas, kad yra šeši skirtingi erdvės matmenys: viršus, apačia, kairė, dešinė, priekis, užpakalis (Shields 2007: 54). Beje, jis pripažino, kad žmogui judant, kryptis gali ir sutapti, t. y. kairė gali tapti dešine, priekis – užpakaliu, o viršus – apačia (Shields 2007: 59).

Dž. Lyonsas savo knygoje „Semantics“ pirmiausia apibrėžė, kad erdvė trimatė, kad vieta yra nusakoma iš fiksuotos pozicijos ant žemės, kad pasaulį galima suskirstyti pagal vertikale ir horizontale, o kiekviena iš jų gali būti nusakoma smulkesniais kriterijais, pvz.: vertikale – tai viršuje ir apačioje; horizontale – tai dešinė ir kairė, priekis ir užpakalis (Lyons 1977: 690–691). Autorius taip pat teigė, kad dalį erdvės sudaro atstumas tarp tam tikrų taškų, kelias ir t. t. (Lyons 1977: 690–692). Pradedant semantinius vietą reiškiančių kalbos dalių tyrimus, dauguma autorių įvardijo ir įvardija tai, kas nusakoma kalbamosiomis dalimis.

Remiantis jau nuo Aristotelio laikų žinomais erdvės apibūdinimo kriterijais kalbamojoje gramatikoje lietuvių kalbos vietosrieveiksmius buvo galima suskirstyti detaliau – ypač tai taikytina pirmajai grupei (*Vietosrieveiksmiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (esant slinkties veiksmažodžiams) į kurią einama, judama, slenkama. Jie atsako į klausimus kame?, kur?, į kur?*), nes prie šios grupės priskiriami tiek konkrečią, tiek abstrakčią vietą reiškiantys žodžiai, pvz.: *dešinėj, kairėj, giliai, aukštai, čia, kur, ten* ir t. t. (LKG 442). Reikšmių nelygiavertiškumas tiesiog akivaizdus, net ir be kontekstų analizės matyti, kad vieni žodžiai kalboje labai dažnai tikslina kitus, pvz., *ten, dešinėj, kerojo plačiašakis qžuolas* ir t. t.

Sunku sutikti, kad lietuvių kalbos vietosrieveiksmis *niekur* yra lygiavertis vietosrieveiksmiams, iš tikrųjų nurodantiems ar žymintiems vietą. Žinoma, kalbamasis pavyzdys atsako į klausimą *kur?*, tačiau tikrai nerodo vietos, kurioje kas nors vyksta, darosi ar atsitinka, į kurią judama, einama ar slenkama. Tuo įsitikinti galima pasižiūrėjus į „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, kur prie antraštės *niekur* pateikiamas paaiškinimas „nė vienoje vietoje; nė į jokią vietą“ (DLKŽ^e). Taigi kalbamoji vieta apskritai neegzistuoja. Iš to, kas pasakyta, matyti, kad vietosrieveiksmio *niekur* semantiką reikėtų aptarti atskirai. Be to, neigiamuosius vietosrieveiksmius jau anksčiau buvo išskyręs J. Otremskis (Otrębski 1956).

Taip pat derėtų atkreipti dėmesį į vietosrieveiksmių funkcijas. Gramatikos skyrelio autorius rašo, kad lietuvių kalbos vietosrieveiksmiai atsako į įvairius klausimus, pvz.: *kur, kame, į kur, iš kur, nuo kur* ir t. t. Skaitant tekstą nesunku pastebėti neįvardytas vietosrieveiksmių reikšmes, t. y. iš gramatikoje pateiktos medžiagos matyti, kad vieni vietosrieveiksmiai apeliuoja nurodyti tam tikrą informaciją, kiti tokios funkcijos neturi, jais suteikiama informacija. Vadinasi, vieni yra klausiamieji, kiti – ne. Galbūt nuo šių funkcijų reikėtų pradėti visą semantinę lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analizę.

Nepaisant pateiktų komentarų, LKG pateikiama lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analizė laikytina išsamiausia semantine analize lietuvių kalbotyroje.

§ 16. 1994 metais pasirodė pirmasis „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos“ (toliau – DLKG) leidimas (Ambrazas, red.). Rašant šią gramatiką buvo pasinaudota tritomės akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ duomenimis. Tai taikytina ir vietosrieveiksmių analizei.

DLKG (DLKG⁴ 424–425) pateikiamos tokios vietosrieveiksmių reikšmės:

1. Prieveiksmiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (prie slinkties veiksmažodžių) vietą, į kurią nukreiptas judėjimas. Jie atsako į klausimus *kame?, kur?, į kur?, pvz.: anapus, iš dešinės, žemai;*

2. Prieveiksmiai, rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: *iš kur?, nuo kur?, pvz.: iš toli, iš arti, iš šen, iš ten;*

3. Prieveiksmiai, žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: *nuo kur?, nuo kurios vietos?, iki (ligi) kur?, iki (ligi) kurios vietos?, pvz.: iki ten, nuo kur;*

4. Prieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį. Šie prieveiksmiai atsako į klausimus: *kur?, kuria kryptimi (kur link)?, pvz.: dešinėn, žemyn, pavėjui;*

5. Prieveiksmiai, žymintys kelią, tačiau tik su slinkties veiksmažodžiais, pvz.: *pabučiui, pakiemiui, paegliui.*

Palyginti su LKG pateikiama semantine lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analize, DLKG nepateikiama nieko naujo – nežymiai pakeistos formuluotės, pavyzdžiui: pirmosios grupės pavadinime pakeisti tik keli žodžiai, plg. „vietą, į kurią einama, judama, slenkama“ ir „vietą, į kurią nukreiptas judėjimas“; iš ketvirtosios grupės aprašo dingo žodis „linkmę“; akademinėje gramatikoje penktoji vietosrieveiksmių grupė buvo įvardyta kaip „Užuomazgos tokių vietosrieveiksmių, kurie rodo kelią“, DLKG jau nebeužsimenama apie

užuomazgas, paprasčiausiai konstatuojamas faktas, kad tokie vietosrieveiksmiai lietuvių kalboje egzistuoja.

Dar vienas skirtumas, palyginti su akademinė gramatika, yra tas, kad DLGK pateikiama daug mažiau vietosrieveiksmių ir iliustruojamųjų pavyzdžių (DLKG⁴ 424–425). Pirmojoje gramatikoje vietosrieveiksmiams buvo skirta net 11 puslapių (LKG 443–454), o DLKG – vos vienas. Pavyzdžių, savaime suprantama, kalbamojoje gramatikoje yra daug mažiau, pvz., į pirmosios grupės sąrašą nepateko tokie žodžiai: *aukštai*, *arti*, *bet kur* ir kt.

Kadangi aprašas beveik nesiskiria nuo aptartojo paragrafo (§ 15), jam taikytini tie patys komentarai.

§ 17. Šiame skyriuje aptarti faktai rodo, kad XX a. didesnis dėmesys buvo skirtas sinchroniniams lietuvių kalbos tyrimams: pirmosiose amžiaus gramatikose dar buvo bandoma aiškinti tam tikrų vietosrieveiksmių kilmę (XIX a. kalbotyros tendencijos), tačiau antroje jo pusėje pasirodžiusiuose darbuose vietosrieveiksmiai vėl pradėti tirti semantiškai.

Palyginti su PLKG, vietosrieveiksmių semantiniai tyrimai per keturis šimtmečius mažai tepakito: D. Kleinas vietosrieveiksmius suskirstė į keturias semantines grupes ('vietoje', 'iš vietos', 'per vietą', 'į vietą'), o naujausioje lietuvių kalbos gramatikoje, tiksliau – naujausiame šios gramatikos leidime, vietosrieveiksmiai suskirstyti į penkias semantines grupes ('kur', 'iš kur', 'per vietą', 'kur link' ir žymintys kelią). Per beveik keturis šimtmečius atsirado tik vienas semantinis skirtumas – vietosrieveiksmiai pradėjo žymėti kelią. Anksčiau tokie pavyzdžiai išvis nebuvo skiriami (pvz., *padaktariui*, *pakiemiui* ir kt.). Kita vertus, D. Kleino aprašyti vietosrieveiksmiai, reiškiantys 'per vietą', labai artimi keliorieveiksmiams. Su slinkties veiksmažodžiais jie turėjo žymėti vietą, kuria vyko veiksmas / slinktis. Tokiu atveju nauja vietosrieveiksmių grupė būtų vietosrieveiksmiai, reiškiantys, nuo kurios vietos plinta veiksmas.

IV. Semantiniai vietosrieveiksmių tyrimai kituose kalbotyros darbuose

§ 18. Lietuvių kalbos vietosrieveiksmiai nagrinėti ir kituose lietuvių kalbotyros darbuose: Lietuvos ir užsienio mokslininkų monografijose, rinkiniuose, publikacijose periodiniuose leidiniuose⁹.

§ 19. Svarbiausias lietuvių kalbosrieveiksmiams skirtas darbas yra E. Valiulytės sudarytas ir 2000 m. išleistas Kazio Ulvydo darbų rinkinys „Lietuvių kalbosrieveiksmiai“.

Knyga padalyta į tris skyrius: *Prieveiksmis*, *Linksnųrieveiksmėjimas* ir *Nekaitomosios kalbos dalys pirmosiose lietuvių kalbos gramatikose*. Pradžioje pateikiama pratarmė, kurioje nurodoma, kaip sudaryta knyga, ir Vytauto Ambrazo bei Elenos Valiulytės parašytas straipsnis, kuriame nurodomi K. Ulvydo darbai, t. y. lietuvių kalbosrieveiksmių tyrimai.

Pratarmėje rašoma, kad *Prieveiksmio* skyrius yra paimtas iš LKG (t. 2, 1971, 425–542). Dėl šios priežasties skaitytojas knygoje ras tas pačias vietasrieveiksmių semantines grupes¹⁰, kaip ir nurodytoje gramatikoje (Ulvydas 2000: 19–30):

1. Prieveiksmiai, rodantys vietą, kurioje kas yra, vyksta, darosi, atsitinka arba (prie slinkties veiksmažodžių) vietą, į kurią nukreiptas judėjimas;
2. Prieveiksmiai, rodantys vietą, iš kurios, nuo kurios yra kas kilimo, iš kurios, nuo kurios vyksta, plinta veiksmas;
3. Prieveiksmiai, žymintys vietą kaip ribą, nuo kurios arba iki kurios vyksta veiksmas;
4. Prieveiksmiai, žymintys veiksmo kryptį, linkmę;
5. Vietosrieveiksmiai, kurie rodo kelią (kalbama apie užuomazgas).

Verta atkreipti dėmesį į knygos pradžioje pateikiamo straipsnio „Kalbininkas Kazys Ulvydas“ išskirtus vietasrieveiksmių pogrupius. Straipsnio autoriai (Vytautas Ambrazas ir Elena Valiulytė), rašydami apie K. Ulvydo atliktusrieveiksmių tyrimus, lietuvių kalbos vietasrieveiksmius įvardija šiek tiek kitokiais terminais (Ulvydas 2000):

1. Vietos ir krypties (*čia, namie, į anapus*);
2. Vietos, iš kurios, nuo kurios plinta veiksmas (*iš abipus, nuo čia*);
3. Ribos (*iki čia*);
4. Krypties (*priekin, aukštyn*);
5. Kelio (*panamiui, paežeriais*).

Kadangi vietomsrieveiksmiams skirta knygos dalis yra tik LKG skyriaus pakartojimas, daugiau šis skirstymas nebus analizuojamas.

§ 20. Išsamiausiai lietuvių kalbos vietasrieveiksmius ištyrė B. Forssmanas savo darbe „Das baltische Adverb“ (Forssman 2003), skirtame apskritai baltų kalbųrieveiksmiams tirti.

Knygą sudaro dvi dalys – sinchroninė ir diachroninė. Lietuvių kalbos vietasrieveiksmius (kartu su latvių kalbos vietasrieveiksmiais) autorius aptaria pirmojoje, sinchroninėje, dalyje (Forssman 2003: 34–45).

Kadangi kalbamasis semantinis vietasrieveiksmių skirstymas yra aptartas anksčiau pasirodžiusiame straipsnyje „Bendrinės latvių kalbos vietasrieveiksmių semantinių tyrimų

apžvalga“ (Judžentytė 2012: 89–102)¹¹, galima trumpai konstatuoti, kad B. Forssmano tyrimas yra naujausia ir išsamiausia semantinė lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analizė tiek lietuvių, tiek užsienio kalbotyroje. B. Forssmanas pirmasis apibrėžė erdvės sąvoką, jis pirmasis įvardijo, kieno atžvilgiu vieta yra nusakoma, pirmasis į lietuvių kalbos vietosrieveiksmių semantinių tyrimų istoriją įtraukė deiksės sąvoką, pirmasis išskyrė lietuvių kalbos vietosrieveiksmių reikšmes pagal lokalizacijos būdą (žr. 1 lentelę) ir pagal erdvės suskirstymą (žr. 2 lentelę).

1.	Stativa [+STAT]
2.	Direktiva [+DIR]
3.	Separativa [+SEP] (im Baltischen selten)
4.	Durchgangsadverbien [+DURCH]

1 lentelė. Pagal lokalizacijos būdą (Forssman 2003: 44)

Kaip matyti iš lentelės, pagal lokalizacijos būdą lietuvių kalbos vietosrieveiksmiai gali būti statiniai (vok. *statische*), direktyviniai (tikslų) (vok. *direktive*), seperatyviniai (atskirties taško) (vok. *separative*) ir perėjimo (vok. *Durchgangsadverbien*).

Pirmoji grupė, pasak autoriaus, atsako į klausimą *wo?* (*kur*), antroji – į *wohin?* (*į kur*), o trečioji – į *woher?* (*iš kur*). Ketvirtajai grupei priskiriami vietosrieveiksmiai atsako į klausimus *wo entlang?* ir *auf welchem Weg?* (*koku keliu*), pvz., *kryžkryžiais*.

Deiktische Adverbien [+DEIKT]	Rein deiktische Adverbien [+DEIKT]; hier auch Adverbien der Anwesenheit und im Litauischen Zahldeiktika
	Adverbien der subjektiven Distanz [+DEIKT, +DIST]
	Adverbien, die Teilräume bezeichnen [+DEIKT, +TEIL]
	Indefinite Lokaladverbien [+DEIKT, +INDEF]
	Distributive Lokaladverbien [+DEIKT, +DISTRIBUT]
	Dimensionsadverbien [+DEIKT, +DIM] (Besonderheit des Litauischen: Komparative Adverbien, auch für Himmelsrichtungen)
Nicht-deiktische Adverbien [-DEIKT] (meist mit substantivischem Relatum)	

2 lentelė. Pagal erdvės suskirstymą (Forssman 2003: 44)

Pagal erdvės suskirstymą Forssmanas lietuvių kalbos vietosrieveiksmius dalija į deiktinius ir nedeiktinius: jei vieta yra nusakoma kalbėtojo atžvilgiu (vok. *Ego*), vietosrieveiksmiai vadinami deiktiniais, jei ne – nedeiktiniais (p. 36). Autorius išskiria šias deiktinių vietosrieveiksmių grupes:

1. Grynieji deiktiniairieveiksmiai (vok. *Rein deiktische Adverbien*), pvz.: *čia*, *kur* ir t. t.

2. Distanciniairieveiksmiai (vok. *Adverbien der subjektiven Distanz*), pvz.: *arti, toli* ir t. t.
3. Prieveiksmiai, žymintys erdvės dalį (vok. *Adverbien, die Teilräume bezeichnen*), pvz.: *lauke, viduj* ir t. t.
4. Neapibrėžtiejirieveiksmiai (vok. *Indefinite Lokaladverbien*), pvz.: *visur, niekur* ir t. t.
5. Paplitimorieveiksmiai (vok. *Distributive Lokaladverbien*), pvz., *vietomis*.
6. Dimensiniairieveiksmiai (vok. *Dimensionsadverbien*), pvz.: *atgal, pirmyn* ir t. t.

Nedeiktiniais žodžiais Forssmanas laiko, pavyzdžiui, *namo* (p. 42). Nedeiktiniais autorius laiko ir perėjimorieveiksmius.

Kaip minėta šio paragrafo pradžioje, kalbamosios semantinės analizės komentarus galima rasti nurodytame straipsnyje.

§ 21. Kelių vietosrieveiksmių semantiką savo straipsniuose yra nagrinėjusi E. Liparte, pavyzdžiui, 2000 m. „Acta Linguistica Lithuanica“ išspausdintame straipsnyje nagrinėjamos iliatyvo resp.rieveiksmio *laukan* reikšmės ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmėse, rašoma apie atvejus, kai *laukan* atlieka vietosrieveiksmio funkciją ir pan. (Liparte 2000: 144–152)

2001 m. „Linguistica Lettica“ pasirodžiusiame straipsnyje analizuodama kai kurių daiktavardžių lokatyvo formos ir veiksmažodžių semantinius santykius autorė įrodo, kad „Bendrinės latvių kalbos žodyne“ (LLVVe) pateikiama daiktavardžio *mala* lokatyvo forma *malā* yra vietosrieveiksmis, taip pat nagrinėja lie. *žemēn* vs. *šalin* semantinius santykius bendrinėje lietuvių kalboje ir tarmėse (Liparte 2001: 159–163).

Straipsnio tema išties aktuali, ypač kalbant apie latvių kalbą: ieškant bendrinėje latvių kalboje vartojamų vietosrieveiksmių žodyne labai dažnai kai kurių iš jų neįmanoma rasti – žodyne kaip vietosrieveiksmiai jie neįvardijami. Tuo tarpu „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ^e) tiek vietosrieveiksmis *žemēn*, tiek vietosrieveiksmis *šalin* išskiriami kaip antraštiniai žodžiai.

Kituose savo straipsniuose E. Liparte tiria kitus latvių kalbos vietosrieveiksmius ir jų santykius su veiksmažodžiais.

§ 22. Nežiūrint į tai, kad K. Ulvydo semantinė lietuvių kalbos vietosrieveiksmių analizė nuo LKG laikų pakartotinai buvo įdėta į DLKG ir į autoriaus darbų rinkinį, ji išskirtina kaip išsamiausias lietuvių autoriaus atliktas tyrimas. Iš šiame skyriuje ir straipsnyje pateiktų faktų matyti, kad apskritai išsamiausiu lietuvių kalbos vietosrieveiksmių semantiniu tyrimu laikytina B. Forssmano atlikta analizė.

V. Apibendrinimas

§ 23. Apibendrinant semantinius lietuvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimus, reikia pripažinti, kad didžiausius sunkumus šioje srityje teko įveikti D. Kleinui, pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autoriui – jis neturėjo nė vieno lietuviško šaltinio, kuriuo būtų galėjęs remtis. Kita vertus, kiekvienas žodis, kurį jis ištarė apie lietuvių kalbos vietosrieveiksmį, buvo pirmasis faktas semantinių vietosrieveiksmių tyrimų istorijoje. Nesunku suprasti, kad D. Kleinas, rašydamas PLKG, naudojosi klasikinėmis lotynų kalba parašytomis gramatikomis, tačiau lietuvių kalbos reiškinių tyrimas dėl šios priežasties neturėjo būti labai lengvas.

D. Kleino semantinis lietuvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimas padarė įtaką kitų gramatikų autoriams. Deja, per daug didelę: XVII–XVIII a., t. y. per du šimtus metų, lietuvių kalbos vietosrieveiksmių tyrimai visiškai nesikeitė, kalbininkai kopijavo vieni kitus arba, kitais žodžiais tariant, rašant naują gramatiką semantinis vietosrieveiksmių skirstymas buvo perkeliamas iš vienos knygos į kitą. Pavyzdžiai taip pat beveik nekito – atsirasdavo vos vienas kitas naujas žodis, pavyzdžiui, F. V. Hakas ketvirtajai vietosrieveiksmių grupei (lot. *ad Locum*) priskyrė į PLKG neįtrauktus *atgalios, katrul, ténjau*.

§ 24. XIX a. semantiniai vietosrieveiksmių tyrimai, palyginti su pirmosiomis gramatikomis, galima sakyti, nevyko. Tai lėmė pasaulinis kalbotyros fonas – XIX a. atsirado lyginamasis istorinis metodas, nustelbęs kitus metodus ir diktavęs lingvistikos mokslo tendencijas visą šimtmetį.

Iš bendro konteksto neišsiskyrė A. Šleicheris (pirmosios mokslinės lietuvių kalbos gramatikos autorius) ir F. Kuršaitis – jie labiau orientavosi į (vietos)rieveiksmių kilmę ir darybą. Autoriai įprastus pavyzdžius lygino su tarminiais vietosrieveiksmiais, taip pat su vokiečių kalbos pavyzdžiais. Taigi, jei perskaičius kalbamojo amžiaus gramatikas reikėtų pasakyti, ką reiškia lietuvių kalbos vietosrieveiksmiai, atsakymų tektų ieškoti XVII–XVIII a. gramatikose.

§ 25. XX a. pradžioje lietuvių kalbotyroje vis dar buvo jaučiami XIX a. atgarsiai – pirmosios norminės lietuvių kalbos gramatikos autorius J. Jablonskis daugiau dėmesio skiria vietosrieveiksmių kilmei, ne jų reikšmėms, tačiau pamažu formuojamasrieveiksmio apibrėžimas: „Prieveiksmis yra nekaitomas (nelinksniuojama ir neasmenuojama) kalbos dalis, kuri sakinyje eina aplinkybės žodžiu. Prieveiksmis atsako į klausimus: kaip? kuriuo (koku) būdu? kiek? keliese? kada (kuomet)? kame? kur? iš kur? kodel? kam (kuriam tikslui)? ko (kur)?“ (Jablonskis 1957: 329).

Lietuvių kalbos vietosrieveiksnius (irrieveiksnius apskritai) šiame šimtmeetyje, kaip ir anksčiau, tyrė užsienio kalbininkai. Vienas iš jų – J. Otrembskis, pirmą kartą lietuvių kalbos gramatikų istorijojerieveiksmiui skiręs tiek daug vietos. J. Otrembskis aptarėrieveiksnių kilmę.

Svarbiausiu šio šimtmečio semantiniu vietosrieveiksnių tyrimu laikytina K. Ulvydo analizė akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“: joje pirmą kartą visapusiškai įvardyta, kas yrarieveiksmais apskritai ir kas yra vietosrieveiksmais; kalbamajame darbe pateiktas detaliausias semantinis vietosrieveiksnių skirstymas, palyginti su ankstesnėmis gramatikomis; išsamiausiai aptartos vietosrieveiksnių reikšmės, jų sutapimas ir kt. K. Ulvydas atskirai pateikia skyrius apierieveiksnių kilmę ir jų reikšmes. Visiškai suprantama, kad toks tyrimas beveik be jokio pakeitimo pateikiamas ir DLKG.

§ 26. Be lietuvių kalbos gramatikų, vietosrieveiksmai buvo tirti ir kituose mokslo darbuose, tačiau esamų tyrimų skaičius rodo, kad straipsnyje aptarta kalbos dalis dėmesio sulaukia retai. Šiame paragrafe išskirtinas B. Forssmano darbas „Das baltische Adverb“, kuriame lietuvių kalbos vietosrieveiksnių semantika išnagrinėta ir aprašyta išsamiausiai: B. Forssmanas apibrėžė erdvės sąvoką ir ja remdamasis atliko tyrimą; vietosrieveiksnių tyrime taip pat atsirado *Ego* ir deiksės sąvokos; autorius pirmasis lietuvių kalbos vietosrieveiksnių reikšmes išskyrė pagal lokalizacijos būdą ir pagal erdvės suskirstymą.

Literatūra

DLKG⁴ – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Forssman, B. 2003: *Das baltische Adverb: Morphosemantik und Diachronie*, Heidelberg: Winter.

Haack, F. W. 1730: *Vocabularium Litthvanico-Germanicom et Germanico-Litthvanicum*, Halle: Druckts Stephanus Orban.

Jablonskis, J. 1957: *Rinktiniai raštai 1*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Jablonskis, J. 1997: *Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Jakaitienė, E., Laigonaitė, A., Paulauskienė, A. 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: „Mokslas“.

Jaunius, K. 1911: *Lietuvjų kalbos gramatika*, Peterburgas: Mokslų Akademijos Spaustuvė.

Judžentytė, G. 2012: Bendrinės latvių kalbos vietos prieveiksmių semantinių tyrimų apžvalga, *Baltistica* 47(1), 89–102.

Kriaušaitis, P. 1901: *Lietuviškos kalbos gramatika*, Tilžė: Otto v. Mauderode.

Kurschat, F. 1876: *Grammatik der littauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

Lyons, J. 1977: *Semantics* 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.

Liparte, E. 2000: Iliatyvo resp. prieveiksmio *laukan* reikšmės ir galimi sinonimai lietuvių kalbos tarmėse, *Acta Linguistica Lithuanica* 43, 144–152.

Liparte, E. 2001: La. *nost* vs. *malā* vs. *zemē* un lie. *žemēn* vs. *šalin* semantiskās attiecības literārajā valodā un izloksnēs, *Linguistica Lettica* 8, 151–179.

LKŽ^e – *Lietuvių kalbos žodynas* (1–20, 1941–2002; elektroninis var.). G. Naktinienė, J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, red., Vilnius: LKI, 2005. [www.lkz.lt.]

LLVVe – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1–8, 1972–1996; elektroninis var.). R. Grabis, red., Rīga: Zinātne.

Miller G. A., Johnson-Laird Ph. N. 1976: *Language and Perception*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.

Milkus, K. G. 1800: *Anfangs-Grunde einer Littauischen Sprach-Lehre*, Königsberg: G.L. Hartung.

Ostermeyer, G. 1791: *Neue littauifche Grammatik*, Königsberg: G. L. Hartung.

Otrębski, J. 1956: *Gramatyka języka litewskiego* 3, Warszawa: Poznanska drukarnia naukowa.

PLKG – Kruopas, J. (red.), *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

Ruhig, P. F. 1747: *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik*, Königsberg: druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung.

Schleicher, A. 1856: *Litauische Grammatik*, Prag: J. G. Calve'sche.

Shields, Ch. 2007: *Aristotle*, Canada: Routledge.

Stundžia B. (red.) 1997: *Sapūno ir Šulco gramatika Compendium Gramāticae Lithvanicae*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Ulvydas, K., Ambrazas, V., Valeckienė, A. (red.) 1971: *Lietuvių kalbos gramatika* 2, Vilnius: „Mokslas“.

Ulvydas, K. 2000: *Lietuvių kalbos prieveiksmiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zubaitienė, V. (red.) 2012: *Frydrichas Vilhelmas Hakas. Vocabularium litthvanico-germanicum et germanico-litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730) 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zubaitienė, V. (red.) 2012: *Frydrichas Vilhelmas Hakas. Vocabularium litthvanico-germanicum et germanico-litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

¹ PLKG vadinama 1653 m. išspausdinta D. Kleino „Grammatica Litvanica“, tačiau straipsnyje remiamasi 1957 m. pasirodžiusia „Pirmąja lietuvių kalbos gramatika“ (Kruopas, red.).

² Rašydamas PLKG D. Kleinas daugiausia rėmėsi lotynų kalbos gramatikų tradicine schema ir kai kuriomis graikų bei hebrajų kalbų gramatikomis.

³ Remiamasi kritiniame F. V. Hako gramatikos leidime pateikiamu vertimu (Zubaitienė, red. 2012: 776).

⁴ Straipsnio autorės pastebėjimas.

⁵ Kituose sąrašuose nesančių vietosrieveiksmių.

⁶ Beje, tekste ir turinyje šio skyrelio pavadinimas skiriasi: tekste rašome *Prieveiksmis (Adverbium)* (Kriaušaitis 1901: 55), turinyje — *Prieveiksmis ir jo vartojimas* (Kriaušaitis 1901: 86). Kaip matyti, antrasis pavadinimas visiškai skiriasi nuo pateiktojo tekste. Be to, antrajame pavadinime palikta korektūros klaida.

⁷ Gramatikos autorius apierieveiksmių reikšmes šiek tiek užsiminė: „Be „būdvardiniųrieveiksmių“ yra daug kitų žodžių, kurie turirieveiksmių prasmę: vieni žodžiai turi tą prasmę nuo senų senovės, kiti įsigijo ją vėliaus. Labai daug tokiųrieveiksmių kalboje atsirado iš daiktavardžių ir kitų linksniuojamųjų kalbos dalių: tūlos tų žodžių formos tarytum sustingo, jų susijungimo su kitomis žodžio formomis kalba jau nebejaučia, jos palengva įgijo savotišką prasmę, nutolusią nuo kitų to paties žodžio formų; ypačiai daug yra tokių įgijusiųrieveiksmių prasmę žodžių, kurių viena forma bėra vartojama šnekamojoje kalboje“ (Kriaušaitis 1901: 56). Iš to, kas parašyta matyti, kad gramatikoje bandoma aprašyti *prieveiksmėjimą*.

⁸ Autorius greičiausiai turėjo omenyje „į ypatingas krūveles“.

⁹ Straipsnyje nekomentuojami aukštųjų Lietuvos mokyklų studentams parengti vadovėliai, pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos morfologija“ (Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. 1976: 210), kur vietosrieveiksmių semantikai skiriamos vos kelios eilutės, semantinis skirstymas nepateikiamas ir pan. Taip pat neaptariamos istorinės lietuvių kalbos gramatikos — jose nagrinėjama (vietos)rieveiksmių kilmė.

¹⁰ Kadangi semantinės vietosrieveiksmių grupės sutampa, pavyzdžiai nebekartojami.

¹¹ Forssmanas latvių ir lietuvių kalbų vietosrieveiksmių semantikai tirti pritaikė tą pačią sistemą.

Gauta: 2013 gegužės 28 d.

Priimta: 2013 birželio 28 d.

GINTARĖ JUDŽENTYTĖ

Lietuvių kalbos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, 01513 Vilnius, Lietuva

[gintare.judzentyte@flf.vu.lt, gintare.judzentyte@gmail.com]